

Ben Felsefesi yahut Hak Felsefesi

The Philosophy of Self or Truth

MEHMET KASIM ÖZGEN
Cumhuriyet University

Received: 14.06.15 | Accepted: 26.12.15

Abstract: What is meant by the 'I' is the philosophy that places the 'I' in the center and has a reflectional view on the 'I'. This article deals with the differences between the philosophy of the 'I' in the West and the philosophy of the 'Truth' in the East. The subjects of the 'I' and the 'Truth' support each other. The 'I' and the 'Truth' may sometimes replace each other. The person who approaches to the 'I' will also approaches to the 'Truth' or vice versa. In the modern point of view, modern 'I' is not innate. It is something man made, a result of human intention and decision and something invented. Individuals brought up with this kind of view point are never a real 'I' and can never be because human beings in modern communities places themselves in the centre of attention according to how they consider themselves important. However, the method pioneered by Fichte focused on the action rather than the thought. He placed the action and existence before the thought. In addition to this, in the mystic philosophy, he always tried to warn the humanity to be careful about distinguishing the 'Real I' from all the other 'I's'. The philosophy of "I am the Truth" is both a philosophy of the 'I' and the 'Truth'. The dissolution 'I' is equal to permanency of the 'Truth'. The permanency of the 'I' is the hidden 'Truth'.

Keywords: Philosophy of self, philosophy of truth, Mansur al-Hallaj, I am the Truth, Fichte.

Giriş

Ben felsefesi kavramı ile kastedilen, Beni merkeze alan ve ben üzerinde refleksiyonel düşünen felsefî görüşlerdir. Batı felsefesinde özellikle Kant, Fichte, Schelling'in refleksiyonel yöntemle Ben kavramı ile ilgili yaptıkları temellendirmeler, Ben felsefesi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu makalede, bir taraftan Fichte'nin Beni ve Batıdaki mistisizmin Tanrı-Ben ilişkisi, öte taraftan Doğudaki Hak/ Gerçek Ben felsefesi üzerine inceleme yapmak amaçlanmıştır. Hallac-ı Mansur'un Hak felsefesi bir açıdan Hak diğer açıdan da bir Ben felsefesidir. Doğuda Tasavvuf felsefesinde Benin gerçek bir Ben olabilmesi için zihne dayalı sahte Benin yok edilmesi, içindeki gerçek Benin keşif edilmesi ya da Benin yerine Hakkın geçmesi gibi fikirler işlenmektedir. Bu makale, bir tür Batının Ben felsefesi ile Doğunun Hak felsefesi arasındaki benzerlik ve farklılıklar üzerinde hem Fichte felsefesi hem de tasavvuf felsefesi açısından tartışma yürütmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle Fichte üzerindeki incelememiz daha fazla ağırlıklı olacaktır.

Ben ve iyi ya da başka ifadeyle benlik ve iyilik veya ahlak temaları ayrılmaz biçimde birbirine bağlıdır. Taylor, Batı ahlak felsefesinin Ben açısından “nasıl olmanın daha iyi olacağından ziyade, nasıl davranmanın daha doğru olacağını, iyi yaşamının özünü tanımlamaktan ziyade, zorunluluğun içeriğini tanımlamaya yoğunlaşma eğiliminde” olduğunu uzun uzadıya vurgular. (Taylor, 1989:3) Taylor, kabukta yoğunlaşmış bu felsefenin, Benin özünden olan sevgimizin ya da sadakatimizin amacı olarak iyilik anlayışına uygun bir kavramsal yapıdan ve ciddi bir Ben görüşünden yoksun olduğundan şiddetle yakınır. Aynı zamanda Taylor güçlü bir irade yoğunlaşmasına sahip olmayan ve tatmin edici de gözükmeyen kötü bir hayata sahip bir Ben felsefesinden de şikâyetçi olmaktadır. (Taylor, 1989:4-5) Taylor içe doğru yol aldıkça göklere, kutsallığa, gerçek Bene daha fazla yaklaştığını vurgular. Ancak insanlık ufkunda böyle bir yolculuk henüz gözükmemektedir. Benlik ve iyi olmak kavramlarının birbirinden ayrılmış olması modern dünyanın Ben görüşüyle ilgili en önemli çıkmazlarından biridir. Çünkü Ben olmanın, fiili olarak iyi olmaktan koparılıp sadece kurallara, söyleme veya teorik düşünce ve çevreye uyum ve uygunluk olarak anlaşılması, Ben felsefesinin doğru anlaşılmasının önündeki en büyük engellerden biridir.

Charles Guignon On Being Authentic adlı önemli kitabında Ben olmak kavramına ilişkin “kendi kendine yetme”yi amaç edinen ve “otantik olmak” idealini merkeze alan bir tanımlama yapmaya çalışır. Guignon’a göre, “Ben kimim?” sorusu ve hayatın ne olduğu veya ne olması gerektiğini anlama kaygısı felsefenin temel ilgisi olmalıdır. Söz konusu ilgisini otantiklik fikri üzerinde geliştirmek konusunda Taylor’un onun üzerinde etkisi büyük olmuştur. Otantiklik, Benin kendi olması, Benin iyiyi gözetmesi veya iyiliğin önünü açmaya yönelmesi, Benin bütünlüğünü ve kendi içindeki kutsallığı görebilmesidir. Kısacası, otantiklik, Benin gerçekte hep “bana, bana, bana” diyen kültürde büyümüş egodan çok farklı olduğunun keşif edilmesidir. İlerde değineceğimiz gibi, aslında Benin keşfinin içerideki Tanrının keşfinden ve kendini Tanrının ellerine teslim etmekten ya da olduğun gibi görünmek veya görüldüğün gibi eylemekten ve “kurgusal benden” kurtulup gerçek “otantik ben” olmaktan başka bir şey değildir. (Guignon, 2004: VIII-4)

Otantiklik idealinin temelinde her bireyin içinde yer alan, hakikatte Ben olmayan her şeyden ayrı olan derin bir “Gerçek Ben” vardır. Bu hakiki içsel Ben, kişiyi eşsiz bir birey yapan duygular, kabiliyetler ve yaratıcı hünerler kümesini ihtiva eder. Otantik olmak yaşamın yüce amacıdır. Otantiklik idealinin iki unsuru vardır ve bu da bize iki ödev yükler. İlki, otantiklik bizden içe bakış, refleksiyonla ve teemmül veya tefekkürle başarılabilecek bir görev olan içimizdeki gerçek Benle temasa geçmemizi ister. İkincisi ise bize içsel özellikler bütünü olan biricik eylemlerimizle dış dünyada kendimizi olduğu gibi ifade edebilme doğrultusunda dürüstlük ve samimi olmak ödevini yükler. Otantik olmakta bizden istenen şeyin özü yalnızca Gerçek Benimizi dışa vurmak suretiyle otantik insan olarak kendini gerçekleştirmek ve içteki potansiyelimizi en iyi biçimde değerlendirmeyi başarmaktan ibarettir. (Guignon, 2004:6)

Aziz Augustinus’un İtirafkar adlı kitabı içsel ben konusuna çokça vurgu yapan, ‘dışa doğru gitme, kendi içine dön’ mesajını vurgulayan, hakikatin içteki Bende ikamet ettiğine dikkat çeken ve insana içsel beni keşif konusunda refleksiyonel düşünmeyi öğütleyen, kısacası daha fazla içeriye yolculuğun önünü açan “ilk modern eser”dir. (Guignon, 2004:14) Eylem zihni arındırmak içindir, gerçekliği algılama için değildir. Hakikatin bilinmesi değil yaşanması zihni arındırır. Thomas Aquinas’ın dile ge-

tirdiği gibi, her şeyin ereği, o şeyin ilk failinin ya da hareket ettiricisinin arzuladığı şeydir ve evrenin ilk hareket ettiricisi de ilk akıldır. Evrenin ereği aklın iyiliği olmalıdır. Bu da hakikattir. Dolayısıyla hakikat tüm bir evrenin ereği olmalıdır ve düşünce gereği olan eylem, bilgeliğin uğraşması gereken bir şey olmalıdır. Eten elbise giymiş ilahi bilgelik dünyaya hakikat getirdiğini ilan eder. Aristo ilk felsefeyi hakikatin bilgisi, yani gerçeğe göre yaşam olarak tanımlar. Tüm hakikatin kaynağı olan Hakikat kastedilir burada. Bu nedenle, bir şeyin hakikati tüm hakikatin ilkesidir. (Huxley, 2012:490) Hakikat burada Benin eylemidir.

Bir konunun gerçekliğini bilmek için öncelikle onun varlık ya da Ben boyutunun kavranması, sonra Varlığın/Benin özünün ne olduğunun, Benin eylemlerinin ne olduğunun incelenmesi, en sonunda da Varlığın/Benin nitelik ve özelliklerinin kavranması yöntemini tercih etmek klasik bir gelenektir. İşte Gazali’de olduğu gibi Fichte de tüm Ben felsefesini, kendi düşünce sistemini Ben/ Varlık üzerinde inşa etmiştir. Çünkü Gazali de, Descartes de ve Fichte de Benden yola çıkmıştır. Buna neden olarak hepsi, Benin kendi varlığından şüphe etmesinin sonuç olarak mümkün olmadığı hususundaki ortak noktayı ileri sürmüşlerdir. Gazali Ben felsefesinin temel amacı olarak Tanrıyı bilmeye ve ona göre yaşamaya işaret etmişler. Ancak Tanrıyı bilmek için temel koşulun da kendini bilmek olduğunu önemle ifade etmiştir. (Gazali, 1980: 14) Çünkü ona göre Beni bilmeden Tanrıyı bilmek imkânsızdır.

Gazali’ye göre Tanrıyı bilmenin anahtarı kesin olarak Beni bilmek ya da kendilik bilgisidir. Çünkü insana Kendilikten daha yakın başka bir Ben yoktur. Buna Fichte’nin Mutlak Ben dediği ve bazen bununla içteki mutlak beni bazen de Aşkın Beni kast ettiği anlam da dahildir. Tanrı Beninin yakınlığı ya da keşfi de yine Ben bilincine bağlıdır. Bu nedenle Ben felsefesinde öncelikli olan Bendir, Kendiliktir. Gazali “kendini bilmeyen Tanrıyı nasıl bilir?” (Gazali, 1980: 15) diye sorar. Gazali bu kendilik bilgisiyle ilgili olarak öncelikle Benin özü, nitelikleri, yaşam amacı, yaşam amacı olan iyi eylemlere nasıl sahip olunacağı, mutluluk ve mutsuzluk bilgisinin nasıl kazanılacağı, ahlaklı olmak için egonun/nefsin tüm özelliklerini iyi bilmek ve onlardan kurtulmak gerektiği gibi konu ve ilkeler üzerinde uzunca durur. Gazali Benin “batın” ve “zahir”den meydana geldiğini, kalp kavramının Benin Batınını içerdiğini ve Benin özünü meydana getirdiğini

ifade etmektedir. Cili için de Gerçek Varlığa göre kalp yüze tutulan bir aynadır. Yani, kalbin gerçek varlığı aslında Hakkın bir görüntüsüdür. Evren her an kesintisiz değişmektedir. Evrende gerçekleşen bu değişimin görüntüsü kalbe yansır ve kalp de onunla birlikte değişir. Bu değişime aks (aksi, karşıt, tersi) ya da kalp denir. Bu durumu en iyi anlatan aynadır. Çünkü aynanın görüntüsü terstir. Yani, aynada aksi çıkar. (Cili, 2011:84) Bu nedenle Ben bilgisi bir anlamda kalp bilgisine indirgenmektedir.

1. Zihin, Akıl ve Kalp

Zihin, akıl ve kalp, Benin yolculuğunun makamlarıdır. Gazali'ye göre, Kalbi tanımak Beni tanımak anlamına gelir. Böylece Gazali kalbin fiziki olmayan varlığı hakkında uzun uzadıya deliller getirmekle meşgul olur. Özetle, Gazali kalbin kesin varlığından yola çıkarak insanın kendi varlığından asla şüphesinin olamayacağı görüşündedir. İnsan varlığının fiziki yapısıyla bir Ben olmadığı gerçektir. Çünkü ölümlerin de fiziki bir yapısı vardır. Ancak ölümlerin asla bir kalbi yoktur. İşte Beni Ben yapan da bu kalbin varlığıdır. Kalpten amaç da daha içteki ruh/can ve akıldır. Gazali benin varlığı için ikinci delilini ise daha önce İbni Sina'nın da sözünü ettiği, boşlukta asılı duran ve hiçbir duyumsal algısı olmayan bir insanın Ben bilincine sahip olabileceği ve dolayısıyla bedensiz ben bilincinin mümkün olduğu deliline dayanmaktadır. (İbn Sina, 1983: 78) Bu nedenle kalbin veya Ben bilincinin Ben olmayan bir nesneye ihtiyacı yoktur. Öte yandan, Ben Bilincinin kâmil bir şekilde gelişmesi için tedrici bir biçimde ve sürekli olarak bir "nesne olmak" ya da nesnelere sahip olmak hırından kurtulması gerekir. Nitekim bu konuda Farabi de gerçek Ben bilincinin mutluluğu kazanabilmesi için nesneye sahip olmak bilincinden tamamen uzaklaşması gerektiğini söyler. (Farabi, 1990: 12) Diğer yandan, Batıda Benin nesne olmadan nasıl bileceği sorunu Kant'ı da oldukça meşgul etmiş ve Fichte Kant'ın bu konudaki görüşlerinin eksiklerine işaret edip kendi Ben felsefesini bu sorunları çözmeye adanarak geliştirmiştir.

Bu problemin çözümü, Kant'ın son dönemlerinde yapmaya çalıştığı ve Fichte'nin de geliştirdiği zihin ve akıl ayırımının yapılmasına bağlıdır. Büyük rasyonalist filozoflardan Descartes, Spinoza ve Leibniz'in Ben felsefesinin ilk temellerini atarken tartıştıkları temel noktalardan biri de, zihin ve akıl arasındaki ayırımlar etrafında dönen tartışmalardır. Bu tar-

tışmalar özellikle Yeniçağın ben felsefesi tartışmalarını da oldukça etkiler. Söz konusu bu büyük rasyonalist düşünürler zihin ile akıl ya da düşünme gücü ile tahayyül gücü arasında keskin bir ayırım yaparlar. Onlar düşünme gücünün Beni doğruya yönlendiren tek doğru güç olduğunu, tahayyül ve duyuşsal güçlerin ise Beni fikir karmaşasına ya da kafa karışıklığına götürdüğünü kesin ve katı bir biçimde sürekli savundular. Kendi Benlik felsefelerini de bu temel üzerine inşa etmeye çalıştılar. Bir başka deyişle, onlar için düşünme gücü kesinlik, dakiklık ve açıklık anlamına geliyordu. Yine onlar duyumlarla beslenen tahayyül gücünün insanın doğuştan getirdiği açık seçik bilgiyi de gölgelediğinden dolayı zihni duyumsal yetilerden ibaret bulanık bir takım görüler olarak değerlendirip ikinci plana attılar. Böylece Benin bütünlüğüne dair ilk kırılma, farkında olmayarak bu düşünürler tarafından başlatılmış oldu.

Tüm rasyonalist filozoflar Ben sistemlerini, duyuşsal algıya dayalı zihinsel bilgidan ziyade a priori bilgi üzerinden inşa ettiler ve duyuşsal bilgiyi vehim/doxa olarak nitelendirip önemsemediler. Örneğin, Descartes aklın yapısını Matematiksel modeli esas alarak incelemiş ve Beni kesin bir ilkeye göre temellendirmek istemiştir. Descartes “düşünüyorum öyleyse varımı felsefenin ilk ilkesi olarak kabul ettim.” der. (Descartes,1980: 35) Ancak hemen belirtmek gerekir ki Descartes “iyi düşünceli olmak yetmez, asıl iş düşünceyi iyi kullanmaktır.” (Descartes,1980: 4) derken akli bilginin tek başına işe yaramayacağına, bu salt akli bilgiyi kullanan ve yüzü nesnelere dönük olan zihin gücüne ve bu gücü kullanacak olan Bene de dikkat çekmekle yetinir. Ancak akıl ve zihin ayırımını belirgin olarak yapmaz ve söz konusu bu Ben üzerinde durmaz.

Descartes zihnin bize bilgiyi, biri apaçık bilgileri doğrudan veren entelektüel sezgi gücü ve diğeri sezgi gücünden bilgiler türetmek, akıl yürütmek, eş deyişle dedüksiyon/tümdengelim yoluyla sağladığını düşünür. Tümdengelim yöntemi daha sonra da rasyonalist düşünürlerde önemini koruyacaktır. Spinoza ise Benden yola çıkmaz. O, Benin karşıtı olan Doğa felsefesinden hareket ettiğİ için daha ileri giderek düşünme gücünü bile tek tözün varlığının bir ana niteliğİ ve yansıması olarak kabul eder. Spinoza’ya göre varlık ve düşünme tek tözün ana nitelikleridirler. Dolayısıyla Spinoza’ya göre düşünme aslında Tanrısal bir idedir. Zihindeki ide ise sadece bir kavrayıştır. (Cevizci, 2014:700). Daha sonra Fichte kavrayış-

tan ibaret kabul edilen bu idenin karşısına Benin kendini vazettiği eylemini koyacaktır.

Leibniz “her Ben kendi bölmesinde küçük bir ilah gibidir” der. (Leibniz, 2011:61) Ona göre, söz konusu bu Benler kendi aralarında doğuştan gelen ideler ve sevgi ile iletişim kurarlar. Ancak burada ona göre asıl önemli olan, Benin Tanrı ile iletişimidir. Ben bu iletişimi ancak ilahi aşk yoluyla yapabilir. Leibniz’e göre, Beni Tanrıyla bir tür muhabbete girmeye muktedir kılan şey işte bu ilahi sevgidir. Ancak Ben ve Tanrı arasındaki bu ilişki mucit ile makine gibi değil de, padişah ile tebaası, hatta baba ile çocuk arasındaki gibi bir ilişkidir. Buradan şu sonuç çıkar: “Tüm Benler topyekûn Tanrı Devletini, yani en yetkin padişahın egemenliğindeki olası en yetkin devleti oluştururlar.” (Leibniz, 2011:61) Bu nedenle “ister insan ister cin olsun kendisine lütf edilmiş ebedi hakikatler ve akıl sayesinde Tanrıyla muhabbete giren her Ben, Tanrı Devleti’nin, yani tüm padişahların en yücesi ve en iyisi tarafından kurtuluşa yöneltilen en yetkin Devletin mensubudur.” (Leibniz, 2011:77) Ben söz konusu bu manevi devletin mensubu olduğu sürece gerçek Ben olur.

Leibniz’e göre, Ben için en yetkin, en mutlu, dolayısı ile tözlerin en sevgilisi Tanrı olduğundan dolayı saf aşk ile sevilen bu varlığın huzurundan ve mutluluğundan haz almak bir lütuftur. Huzurda olmayı başarábilmek en önemli koşuldur. Bundan dolayı Ben tüm benliğiyle Tanrıya yöneldiğinde bu aşk bize hayatta muktedir olacağımız en yüksek hazzı vermektir. (Leibniz, 2011:78) Leibniz’ e göre “ ilahi aşk ancak Bene en yüksek dinginliği verebilir.” (Leibniz, 2011:79) Leibniz’e göre, Ben “ruh/can akıl mertebesine eriştiğinde artık daha ulvi bir şey olur ve buna Ben denir.” (Leibniz, 2011:69) Leibniz şöyle der: “Akıllı ruh veya Bene gelince onda monatlarda, yani basit ruhlarda olandan daha fazlası vardır. Ben, sadece mahlûkat âleminin bir aynası değil, aynı zamanda ulûhiyetin bir suretidir. Ben, sadece Tanrının eserlerinin algısına sahip olmakla kalmaz, daha küçük boyutta da olsa onlara benzer şeyler yaratma yeteneğine sahiptir.” (Leibniz, 2011:77) Bu aşamaya gelen Ben, Hak/Tanrısal Bendir.

Öte yandan Berkeley zihni, farkındalık bilincine bağlıyordu. Farkındalık demek, var olmak demektir. Bilinç aslında ona göre Hak bilincidir. Berkeley bu noktayı biraz daha açmak ister ve der ki “Düşünmeyen kalabalıklar Tanrıyı göremediklerini öne sürerler.” (Berkeley, 1996:122) Oysa

ki algı alanımıza girmeyen bir Benin özünü görmesek bile tikel bir insanı görürüz. Aynı biçimde Tanrıyı da görürüz. Tikel bir insan benini gösteren şey belli bir sonlu, sınırlı ideler topluluğudur. Oysa bakışımızı çevirdiğimiz her yerde hep Tanrısallığın apaçık sonsuz belirtilerini algılarız. Her şey Tanrı erkinin göstergesidir ve onun etkisidir. Öyleyse Tanrı ya da Benlerin yanı başında, Benimizde bizi sürekli etkileyen, içinde yaşadığımız, devindiğimiz, varlığımızı bulduğumuz Büyük Bir Benin [Hak] var olduğundan daha apaçık bir şey olamaz. (Berkeley, 1996:129)

Fichte kendi Ben felsefesini temellendirirken bu görüşleri derinleştirecektir. Fichte için nedeni bilmek önemlidir. Çünkü o, nedenin kendisinde de en az sonuç kadar gerçeklik bilgisi olduğuna inanmaktadır. Ben, en temel nedendir. Bu nedenle, o inceleme alanını salt doğa üzerinde yoğunlaştırmanın eksik bir yöntem olacağı kanısındadır. Daha sonra Fichte'yi onaylar biçimde Heidegger, Yunanlıların doğa bilimleri olarak Fizikten anladıkları şeyin bugün bizim anladığımız anlamda bir fizik olmadığına dikkat çekerek bu konunun iyi anlaşılmasının günümüzde ben felsefesini doğru anlamak açısından önemli olduğunu vurgular. Heidegger'e göre, Yunanlılar Fizik derken görünen doğanın arkasındaki görünmeyen ama tam etkili olan büyüme fenomeninin anlaşılması olarak anlıyorlardı. (Heidegger, 2014:22) Dolayısıyla Beni anlamak için sadece görünen duyulur dünyayı değil düşünülür dünyayı da dikkate almak ya da metafiziksel zorunluluğa olan ihtiyaç ortaya çıkmaktadır.

Duyulur dünyaya ait algılama öncelikle duyum aracılığıyla zihinde başlar, zihinde oluşan tasavvurlar ve kavramlardan sonra Descartes'in "Düşünen Ben"i devreye girer. Ben, burada düşünmeye bilinç katan temel güçtür. Ancak Descartes için düşünme bilincin ya da Benin kendisidir. Buna karşın İslam Felsefesi ve Kelamının erken dönemlerinde bile bilmek kavramında esas olan "nefs/ben" veya "rasyonel nefis"tir ve rasyonel nefis/ben her zaman bilgidен önce zaten orada var olan ve idrak eden bir varlığa, yani Bene gönderme yapar. Düşünme, önceden orada olan gizemli Benin sadece bir fonksiyonudur. Kant bu noktayı titizlikle değerlendirmiş ve salt aklın, zihin tarafından bilinmeleri mümkün olmayan "kendinde şey"lerin (ding an sich) varlık ve içerikleri hakkında nasıl bilgi sahibi olduğunu sorgulamıştır. Kant sonuç olarak zihin numenler dünyasını düşü-

nebilmek için asla yetkin değildir düşüncesine varmıştır. Söz konusu bu yetkinliğe ancak akıl sahip olabilir. O halde, zihin ve akıl arasında büyük bir fark olmalıdır.

Akıl duyular üstü, aşkın, ezeli ve Mutlak Varlıkla bağlantılıdır. Zihin ise duyuşal ve empirik dünyayla bağlantılıdır. Kant'tan sonra Fichte akıl ve zihin kavramları üzerinde çokça fikir yürütmüştür. Fichte özdeşlik/ben felsefesinde doğaüstü varlıkların bilgisinin kaynağı ve garantisinin her zaman akıl olduğu kanısındadır. Özdeşlik felsefesi, birliğin bir türü olan zihinle beden, ruhla madde, özne ile nesne, bilen ile bilinen arasında bir ayırım olmadığını, bunların sadece Mutlak Benden farklılaşma olduğunu, Birliğin Çokluğa dönüştüğünü ve çokluğun aslında birlik olduğunu dile getirmektedir. Örneğin Farabi, İbn Sina, Spinoza, Fichte ve Schelling gibi filozoflar da metafizik sistemlerini, tin ve doğanın birliği, tin ve doğanın özünün aynı olduğu üzerinde kurarlar. Bunlara göre, Ben ve Ben Olmayan en yüksek ilkesi Mutlak Varlık veya İlk Nedendir. Aslında ideal ile gerçek, bir bakıma özdeşdir. Her şeyin nihai hedefi ve temeli Mutlaktır. Her şey mutlaktan gelir ve ona doğru gider. Benin konumu işte bu gelip gitmeler arasında şekillenir.

Descartes'in yönteminde ise düşünme varlık/ben açısından değil, düşünme açısından öncelik kazanmış ve bu durum modern ben felsefesinin anlamını derinden şekillendirmiştir. Descartes yöntemi düşünce öncelikli bir yöntemdir. Bir başka deyişle, düşünme Descartes için kavramları birbirine bağlamaktan başka bir şey değildir. Paul Ricoeur bunu özne felsefesi olarak isimlendirir ve Descartes'i Başkası Olarak Kendisi kitabında eleştirir. Ricoeur 'Ben düşünüyorum öyleyse varım' yerine öznenin dolaşımsız koyuluşunu ve kendi üzerinde refleksif düşünme tekniğinin önceliğini çokça vurgular. (Ricoeur, 2010: 2) Oysa ki var olmanın oluş tarzı ve biçimi üzerinde durmadan sağlıklı bir sonuç almak mümkün gözüküyor. Descartes'ten sonra varlıktan yola çıkan ontoloji dikkatleri üzerine çekmeyi başardı. 'İhmal edilen varlık nedir?' sorusu önem kazanmaya başladı ve varlıkların nitelik sorunları arka plana atılmaya başlandı. Böylece 'Benin özü nedir?' sorusu yeniden önem kazanmaya başladı. (Ricoeur, 2010:6)

Aslında değerli bir Beni inşa etmek için özün ne olduğunu bulmak için yola çıkan Kant da kendini pratik aklın ya da ahlak yasasının içinde buldu. Aşkın olan Benin yolunu açabilmek için duyular dünyasını aşmak

zorunda kaldı.(Kant, 1980: 36) Duyulur dünyanın karşısında insanın onurunu özgürlük ve otonomluktan başka hiçbir şey kurtaramazdı. Çünkü özgürlük insana pratik akıldan gelir, yani ancak pratik yasaya uyarsan özgür olabilirsin. Bu paradoks da ancak insanın otonomisi ile çözülür. Otonomi, iradenin kendi kendine iyi niyetine dayalı olarak, yine kendisi için hakka/gerçeğe dayalı evrensel bir yasa ortaya koymasıdır.

2. Ben ve Hak

Fichte, Kant'ın bu düşüncelerini tam bir ben felsefesine dönüştürmeyi başardı. Fichte ilkin gerçeklik/var olmak kategorisinden yola çıkarak özdeşlik ilkesini buldu ve bu ilke ile Benim diyen, kendisini tez olarak ortaya koyan bir Benden yola çıktı. Başka bir deyişle, Fichte Benin kendini ortaya koyabilen bir tez olduğunu söyledi. Tezin karşısına ise Ben olmayanı, yani antitezi koydu ve bunu çelişmezlik ilkesi ile destekledi. Olumsuzlama kategorisinden yola çıkarak ben diyebilmek için Sen diyebileceğimiz bir karşıt tezin olması gerektiği zorunluluğunu kanıtladı. Son olarak, olumsuzlama kategorisinin beraberinde getirdiği sınırlama kategorisi ile de tez ve antitezin bir birleşimi olan yeni bir durum olarak sentezi çıkardı. Fichte için sentez, Mutlak Benin ifadesinden başka şey değildir.

Fichte'ye göre Benin ilk işlevi kendini bilmesidir, bir başka deyişle kendi olandan kendi olmayanı ayırabilmesidir. Ayırt etmek, seçebilmek, farkında olmak burada oldukça önemlidir. Tez olan Ben, tez olduğundan dolayı özne ve bilendir ve bu nedenle nesne olan "Ben Olmayanı" bilir. Ben olan dışındaki her şey aynı zamanda bir sınırlamadır. Ben olmak, bir eylemde bulunmaktır. Nihai amaç Ben ile Ben Olmayanın sentezine, yani Mutlak Bene ulaşmaktır. Bu nedenle, Fichte'ye göre Benin mahiyeti daima eylem halinde olmaktır. Çünkü Ben, Ben Olmayanla karşılaştığında derin bir çelişkiyle de aynı zamanda karşılaşmış olur. Felsefi düşünmek de söz konusu bu çelişkinin çözümü üzerinde çaba göstermekle ile başlar.

Fichte'ye göre, insanın asıl özü eylemdir, bir başka deyişle, ahlak ya da pratik akıldır. İnsanı doğanın determinizm pençesinden ancak pratik akıl kurtarır ve insana mutluluk yolunu açar. Determinizm insan onuruna aykırı bir şeydir. İyi ve kötü kavramları da düşünsel değil eylemsel kavramlardır. İyi, kendini inşa etmek ve yeniden doğuşla mümkündür. Kötü ise aslında atalet ve aylaklıktır. Fichte'nin Ben felsefesi özgürlük felsefesi-

dir ve amaç her zaman mutlak kavramına varmaktır. Bu, koşulsuz davranabilmek anlamına gelir. Mutlak Ben de bir kavram değil bir eylemdir ve Ben daima eylem, yani bir işi gerçekleştirmek halindedir. Fichte sistemini öznenen yola çıkarak temellendirmiştir. Ya objeden, nesneden kalkış yaparız, bu durumda karşımıza izah edemeyeceğimiz bilinç sorunu ortaya çıkar. Maddenin nasıl bilinç sahibi olduğunu asla izah edemeyiz. Ya da öznenen yola çıkarak öznenin nesneleri nasıl tasarladığını sorarız. Bu durumun bir açıklaması vardır. İnsanın Ben ve özgürlük yolu da bu felsefi bilinçten başlar.

Kant'ta genel olarak bilinç, zihinseldir/entelektir. Empirik öznel ben ile biz yalnız sübjektif dünyamızda yaşarız ancak aşkın Bene dayalı akli ilkeler ile sübjektif dünyayı aşıp hepimiz için geçerli olan objektif bir dünya tasarımı yapabiliriz. Ancak burada sorulması gereken şudur: Nasıl oluyor da Aşkın Ben hepimizde bulunabiliyor? İşte Kant bu soruyu cevapsız bırakmıştı. Fichte'ye göre, Mutlak Benin kendi kendine bölünmesinden, sayısız çokluk, yani nesneler dünyasına bölünmesinden dolayı hepimizde bir aşkın ben vardır. Hallac-ı Mansur'un da tam olarak söylemek istediği şey buydu. Yani, Tanrı kendi tekliğinden çıkıp çokluk dünyasında tecelli etmek için isimler ve sıfatlarla bölünüp çokluğu meydana getirmiştir. Daha da ötesi, Zahirde görünen de Batından ortaya çıkan da aslında Mutlak Benden başkası değildir. (Massignon, 2006: 64)

Hak kavramı Hallac-Mansur'un ben felsefesinin merkezi kavramı olduğu gibi öte yandan, Ben kavramı Fichte'nin düşünce sisteminin merkezinde yer alır. Benin batın bir yanı olmakla birlikte aynı zamanda algısal bir boyutu olan görünen/zahir bir boyutu da vardır. Fichte de Mutlak Ben batında da zahirde de eylem önceliklidir ve eylem merkezlidir. Diğer nesneler bu merkezin etrafında dönerler. Söz konusu bu dönme, gelişigüzel değil, diyalektik bir süreç ile birlikte gelişerek gerçekleşir. Fichte "Başlangıçta sadece eylem vardı. Pratik akıl her türlü aklın temelidir. Bildiğimiz için değil, eylediğimiz için eylemde bulunuruz. Ahlakın temel ilkesi Benin kendi varlığının farkına varması ve kendini gerçekleştirmesidir. İnsan kendi isteğini gerçekleştirir." Sözleriyle ben felsefesinin temellerini Mutlak Benle bağlantı kurarak atar. (Fichte, 2011: 18)

Fichte'de istek arzu anlamında değil, iyi niyet anlamındadır. Eylemek, benin yaratılış amacı ve burada olmamızın da gerçek nedenidir. Saf

istek güç ve hakimiyet istencinden farklıdır. Çünkü saf isteme saf aklın istemesidir. Eylemek ve çalışmak bir yük değil, ebedi barışa ulaşmak için kullanılan bir yoldur. Fichte'ye göre, hayatın anlamı Tanrısal öze yakın olmaktır. Aslında anlam gerçekliktedir (Hak/Hakaniyyet). Yani değişmeyen ve varlıkların ezeli temeli olan Tanrısal özdedir. (Fichte, 2011: 20) Fichte'ye göre Ben felsefesi için temel ilke: varlıktaki çeşitliliğe rağmen bireyin kendi içindeki değeri keşfedip Gerçek/Hak Ben gibi yaşamasıdır. Ancak Fichte'ye göre, insan olmanın idealde, düşüncede değil, pratik yönelimi olan bir bağlamda gerçekleştiğini görmek zorundayız. Söz konusu bu pratik bağlam ise topluluk ve cemaattir. İnsan gerçek anlamda saf istemenin ne olduğunu ancak ve ancak bir toplumda tecrübe edebilir. (Fichte, 2011: 21) Peygamberler, azizler ve insan-ı kamil gibi modeller daima en temiz ve en saf olanı göstermek için vardılar. Bu durumda, benler ahlaki olgunlaşma bakımından birbirlerine yardımcı olmak zorundadırlar. Bir Ben aynı zamanda bir birey karşısında, her zaman bir Sen yardımı ile kendini gerçekleştirir. Ancak bunun için öncelikli olan özgürlüğün amaçlandığı refleksif düşünme ve ahlakıdır.

3. Özgürlük, Refleksiyon ve Ahlak

Doğa Bene karşı her zaman baskı uygular. Zira doğa Benin antitezidir. Buna rağmen insan anti tezi olan doğayı her zaman aşabilir. İnsanın özgürlüğünü anlayıp yaşaması, insanı insan yapan en temel özelliktir. İnsan özgürlük sayesinde hayatın en yüksek anlamına sahip olur. En yüksek anlam ise Benin kendi özünü ve görünen gerçekliğini anlamasıdır. (Fichte, 2011: 22) Ben belirlenmemiştir, doğa ise belirlenmiştir. İnsan sahip olduğu özgürlük sayesinde doğada farklı bir varlık olur. İnsanın bu farkını gerçekleştirmesi ancak refleksiyon yöntemi ile olur. Özgürlüğün ve Benin başlangıcı refleksiyondur. Refleksiyon sayesinde iç dünyaya küçük küçük adımlar atılır, içgüdülerden kurtulunur, özgürce kendilik belirlenir, böylece birey kendini gerçekleştirir. Anlaşılacağı gibi, birey ancak refleksiyonla otonom bilinç düzeyine adım atar ve özgürleşme sürecine girer. Bu, Ben olmak sürecidir. (Fichte, 2011: 23) Bu nedenle Husserl “benimi yalnızca seyir eden refleksiyon gücü sayesinde ancak tam algı fenomenini ben alabilirim” der. (Husserl, 2010: 36)

Ben felsefesinde olduğu gibi Fichte'de de refleksiyon tekniği oldukça

önemlidir. Fichte öğrencilerine önce duvara bakmalarını, sonra duvara bakanı gözlemlemelerini söylemiş. “Kendi üzerinde refleksiyonda bulunan özne kendisini özgür bir varlık olarak hissederek. Böyle derin bir teemmülde öznenin kendisini özgür bir varlık olarak hissetmesi ve bunun farkına varması söz konusudur. Böyle bir refleksiyonda birey kendisi olmayan kendi dışındaki tüm varlıkları paranteze almakta (epokhe) sadece kendi varlığının üzerinde yoğunlaşmaktadır. Böyle derin bir düşüncenin sonucu ise bireyin kendi özgürlüğünün ve içindeki Beninin farkına varmasıdır.” (Fichte, 2011: 39) İbn Arabi de refleksiyonu “akıl başka hiçbir şeye bağlı olmaksızın kendi öz bilgisine yönelmesidir” şeklinde tanımlar ve refleksiyon sayesinde marifet ortaya çıktığı zaman akıl ve vehim/tahayyül gücünün birlikte mükemmel bir uyum içinde çalıştığından söz eder. (Izutsu, 1966:104) Söz konusu bu refleksiyonla ortaya çıkan bilgi sayesinde özgürlüğün farkındalığı ve Benin gerçek özünün bilgisi görülmeye başlanır. Ben her zaman kendini isteme özgürlüğünde gösterir ve istemenin doğal sonucu ise bireyin başkası tarafından mutlak belirlenemezliğidir. Birey mutlak anlamda kendi olan bizzat bu iradeyle gerçekleşen istem özgürlüğü sayesinde kendini gerçekleştirir. Fichte’ye göre “Refleksiyon sayesinde Ben kendisini kendisinin dışında bulunan her şeyden sıyırmakta ve kendi özsel gücüne kavuşmaktadır. Böyle bir Ben de kendisini mutlak olarak ortaya koymaktadır.” (Fichte, 2011: 23) Bu nedenle Ben özgür olabilmek için özgür bir ruh haline girmeli ve özgür davranmayı öğrenmelidir. (Fichte, 2011: 25) Aslında birey görünenleri aşarak, görünenlerin arkasındaki görünmeyenlere ulaşması ile özgürlük bilgisine sahip olur. Benin özü de özgürlük, yaratıcılık, istemek, kendini belirlemek ve kendi olmaktır. Görünenden görünmeyene doğru yükselen böyle bir bilinç aşkın bir bilinçtir. Ben, kendini doğanın belirleniminden kurtardığı zaman ahlaksallığa ya da aşkınlığa ulaşmasıyla ortaya çıkar. Ben açısından aşkınlık pratik akıldan kopuş değil, tam tersi aşkınlık pratik aklın eyleminin tam da özündendir. Bu anlamda, Fichte pratik aklı hem görünen eylem hem de eylemin arkasındaki iyi niyet, özlem, aşk ve aşkınlık anlamında kullanmaktadır. (Fichte, 2011: 39)

Benin içinde saklı temel ilke “saf eğilimdir” ya da “iyi niyettir” ve bu saf eğilimin yönelişi özgür bir Ben olmak isteğidir. Saf istek güdülerin tam tersidir. Güdüler belirlenmiş doğanın bir parçasıdır. Böyle bir saf içsel

istek olmadan Beni keşfetmek imkânsızdır. Fichte'ye göre saf istek ile güdülerin aynı anda Bende olması zordur. Eğer bir bireyde haz ve lezzet eğilimi ağır basıyorsa orada aklın söyleyecek fazla bir sözü yoktur. Bu birbirine zıt iki eğilim arasındaki çatışma ancak ve ancak zıtların birliği ve dönüşümü yöntemiyle ortadan kalkabilir. Her ne kadar zıt güdüler söz konusu olsa bile, her ikisinin de kaynağı aslında aynıdır. Kaynak aynı olunca zıt gibi görünenler sadece farklı bakış açılarından farklı ve zıt gözükümlerdedirler. Bu nedenle özne ve nesne olan Benin varlığı sayesinde bunlar diyalektik bir süreçle bir birlik/sentez oluşturarak Benin tecellisi olan iyi bir karakter Benden yayılmaya başlar. Huyların zıtlarıyla iyileştirilmesi konusunu Hacı Bektaş Veli Makalat'ında son derece güzel izah eder. Gerçek Benin karşısına egolarını koyanlar, benlik davası güdenler baştan kaybetmişlerdir. İnsan içindeki zıt huylarını zıtların birliğiyle Tanrıya yaklaşmak üzere iyi karaktere çevirmeyi bilmelidir. (Hacı Bektaş Veli, 2007: 29-31) Zıtlıkların birliği yöntemi ile ahlakın iyileştirilmesi İbn Arabi'nin de tercih ettiği diyalektik bir yöntemdir. Aktif aklın pasif akla, Mutlağın/Sonsuzun, Mukayyet/Sınırlı olana ihtiyacı vardır. (Izutsu,1998: 104) Benin keşfi için nefsanî hastalıkların zıtlarıyla tedavi edilmesi sufilerin çok eski bir yöntemidir. (Daye, 2013: 190)

Fichte'ye göre birey kendini güdülerinden ya da doğadan kurtarıp kendine hakim olabilirse, saf tinsel görülerin ya da Ben olmanın yasalarının kendiliğinden onda hakim olmaya başladığını fark eder. (Fichte, 2011: 23) Bu nedenle ahlaki bir eylem, doğal güdülerle meydana gelmiş bir eylem olmayıp akla uygun bir eylemdir ve Benin ortaya çıkmasında etkili olur. "Ben daima bilinçli ve anlamlı davranmak zorundadır. Kör bir biçimde doğal güdülere göre asla davranmamalıdır. (Fichte, 2011: 29) Ben ancak ve ancak refleksiyon, özgürlük, ahlak sayesinde Ben olabilmekte ve bu sayede Ben Olmayana karşı sürekli üstünlük sağlamaktadır. Benin kendi kendini belirlediğini söylemiştik. Çünkü ben kendini mutlak olarak ortaya koyar. Yani, Ben olduğu gibi ve koşulsuz bir biçimde var olur ve kendini koşulsuz olarak ortaya koyar. Beni dışarıdan hiçbir şey belirlemez ve sınırlamaz. Çünkü Ben özsel anlamda doğal bir şey değildir. Ben eylemin ve eylemsel nesneleri ortaya koyan öznenin kendisidir. Ben kendini gerçeklik olarak ortaya koyar. Bunun karşısında ise Ben Olamayan da elbette vardır. Ben Olmayan ancak Benin etkisiyle varlık kazanabilir. Ben

her zaman etkindir, edilgin değildir. Bu bağlamda, “kendi özsel varlığını” ortaya koymak kendini bilinçli bir şekilde belirlemektir. Ben sadece kendi bilincine ulaştığı için bendir. (Fichte, 2011: 29)

Fichte’ye göre Ben gerçek anlamda özgürlüktür. Özgürlük Benin en önemli özelliğidir. Ben özgür olduğunun farkındadır. Söz konusu bu farkındalık aynı zamanda refleksif bir biçimde kendi varlığının farkında olmak demektir. Ben kendini özgürlük sayesinde mutlak olarak belirlediğinde ancak kendi olur. Ben kendi kendini özgür eylemleriyle belirler. Eylem halinde olmak bir şey yapmak ve bir şey olmaktır. Bir şeyi yapmak ve olmak için de bilinçli olmak gerekir. Ben doğrudan kendinin mutlak eylemi ve iç görüşü sayesinde kendi bilincine ulaşmaktadır. (Fichte, 2011: 30) Ben saf eylemde bulunma halidir. Eylem haldir. Bu hal pasif değil aktif bir haldir. Benin karşısında bulunan Ben Olmayan fail değil münfaiildir. Ben ve ben olmayan yine de karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler. Ancak burada aktif olan Bendir. Ben, Ben olmayan üzerinde bir eylemde bulunduğundan dolayı bir yeni halle karşı karşıya kalmakta ve bu halden dolayı Ben kendini Ben Olmayan tarafından sınırlandırılmış hissetmektedir. Aslında bu sınırlama görünüşte böyledir. Gerçekte Ben Olmayan, gerçek bir varlığa sahip değildir. Ben Olmayan göreceli varlığını ancak Ben sayesinde kazanmaktadır. (Fichte, 2011: 32)

Mutlak Ben kavramında mutlaklık sadece Ben olmanın temel bir şartını dile getirmektedir. İnsanın varlığı hakiki anlamda mutlak değildir, aslında insan mutlaka yönelik bir eğilim içindedir. Gerçeklik, mutlaklık ve sınırlılık insanın var oluşunda birbiriyle kaynaşmış durumdadır. Fichte’ye göre insani Ben Mutlak Bene doğru daima yükselmelidir. Bu durumda Mutlak Bene yükselen bir Ben, Ben Olmayanlara nispetle Mutlak Bende yok/fena olmuş demektir. Böylece Ben, Ben Olmayanın hayali varlık halinden, onun gölge boyutlarından tamamen kurtulmuş demektir. (Fichte, 2011: 31) Fichte geç dönem eserlerinde Benin kendi asli unsuru olan Tanrısallığa dahil olmasından söz etmekte ve kendi özgürlüğünü Tanrının varlığında eritmektedir. Ben, özgürlüğün Tanrıya teslim olmak olduğunu sözle değil, ancak hal ile anlar.

Fichte’nin bakış açısıyla Batı düşüncesindeki Ben felsefesini özetleyecek olursak şunları söyleyebiliriz. Ben felsefesi kendi olmak, eylemde olmak felsefesidir. Ben felsefesi Descartes ile başlamış Fichte’de zirve

yapmıştır. Fichte'nin Ben görüşü kendinden sonrakileri de etkilemiştir. Diyalektik düşünmenin gelişimi, Nietzsche'nin irade ve güç istemi ile tüm değerlerin yeniden değerlendirilmesi çağrısı, modern düşünceye "şimdiki zamanın bilinci" ilkesinin taşınması, Mutlak Bene doğru yönelimin önemi gibi etkiler Fichte'nin etkileridir. Fichte'den özellikle Schelling, Hegel ve Nietzsche etkilenmiştir. Ben kavramını felsefenin ilkesi haline getiren Descartes olmuştur. Descartes sonrası tüm filozoflar Beni düşünmeyle temellendirmeyi sürdürerek Descartes'in etkisini devam ettirmişlerdir. Ancak Fichte Ben felsefesinde düşünmeden ayrı bir yol izleyerek yeni bir çıkış açmayı başardı. Fichte'nin en önemli etkisi, Benin düşünme yolu ile değil, ancak Ben üzerinde refleksiyon yoluyla bilineceğini, düşünmenin ben olmadığını, dahası empirik zihnin bir ürünü olan bir şeyin Ben olmaktan uzak olacağını belirtmesidir. İlâveten, Fichte'nin 'Ben asli özü olan Mutlak Benle birlikte bilinmelidir' görüşü de kendisinden sonrakiler üzerinde çok etkili oldu.

Fichte refleksiyonel bilince dayalı bir Ben felsefesinin oluşmasını felsefesi için önemli bir adım olarak görür. Ona göre, bilinci tanımlayarak ben felsefesine başlanabilir. Ancak düşünme ile bilincin tamamen birbirinden farklı olduğu gerçeği de en başta göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak Fichte kendi eserlerinde bilinci tanımlamak yerine, bilinci dile getirmenin zorluğunu gerekçe göstererek konuyu kapatır. Fichte'ye göre, bilinçle ilgili Ben kesin olarak kendini belirler, bir başkası olarak kendisi Ben olmaz, Ben bir gözle, yani kendini gözlemleyen *farkındalık gözüyle* donatılmıştır. Bununla birlikte, Fichte, tanım yapmak yerine Benin bir görünüş olduğunu ifade etmekle yetinir. Tasavvuf felsefesinde *farkındalık anlamına gelen göz*, önemli bir kavramdır. Gerçek/Hak Beni kazanmak için "teveccüh ile kişi kendi Beninden sıyrılıp çıktığı zaman doğru bir görmeye sahip olur. Teveccühten murat, Gerçek Bene bütün varlığı ve benliği ile yönelmektir. Kendi varlığını, Benliğini tamamen yok görmen, Hakkı Mevcud-ı Mutlak/ Mutlak Varlık olarak bilmen ve kendi izafi varlığının da Mutlak Varlığının nurunun bir yansıması olduğunu yakinen kavramandır. *Sonra bir gözünle kendi benliğini ve varlığını nefyettiğini, diğer gözünle de Hakkın ezeli ve ebedi varlığını ispat ettiğini görürsün.*" (Kübra, 2010:109)

Schelling de Benden yola çıkmakla başlangıçta Fichte'nin bir izleyicisidir. Ama Schelling'e göre, Ben, başlangıcından beri Mutlak Bendir.

Böylece Ben, Fichte’de olmadığı bir biçimde Tanrı yerine geçer. Mutlak Beni zihnin nesnesi yapamayacağımıza göre onu asla bilemeyiz. Tek çare Tanrının kendi sesini dinlemektir. Tanrının söylediği tek şey var: Ben benim, Ben Tanrıyım. Bu, onun kendi varlığını doğa aracılığıyla söylemesinden başka bir şey değildir. Schelling’teki bilgelik isteği, doğruluk, iyilik ve estetik istektir ve güzelliğin birliğini kalben anlamak içindir. (Schelling, 2006: 13) Derin mistik görüşleri ile bilinen şair Rilke bu durumu şu cümle ile güzel bir şekilde özetler. “Tanrının güven içinde olacak bir yeri varsa o da yüreklerimizdir.” (Rilke, 2007: 106) Nietzsche’de de aynı durum söz konudur. Güç istenci kişinin kendisi olması meselesidir. İnsan zorlu iç mücadelesi ile ancak kendisini inşa eder. Batı kültürü köle ruhlu kişiler yetiştirmektedir. Kişinin kendisini bir başkasının gözünden değerlendirmesi yanlıştır. Kendine inanmak için herhangi bir referansa ihtiyaç yoktur. Bu nedenle değerlerin yeniden değerlendirilmesi gerekir. Yaratan, isteyen, değerlendiren “Ben” her şeyin ölçüsü ve değeridir. En samimi varlık olan bu Ben, gittikçe daha samimi bir şekilde konuşmasını öğrenir. (Nietzsche, 2007: 32) Ben felsefesi açısından önemli olan, bu içsel samimiyetle tüm değerleri yeniden değerlendirmektir.

Diyebiliriz ki, yukarıdaki tüm düşünce arayışlarının nihai amacı “Saf Bendir.” Bu nedenle, Ben üzerine eğilmiş olan düşünce çizgisinin en önemli meyvesi olarak Husserl’in bilinç fenomenolojisini temel bilim yapması ve saf beni bu bilimle kazanmaya çalışması önemlidir. Saf ben “epokhe” aracılığıyla kazanılan bir şeydir. Husserl’in fenomenolojisinin araştırma alanı saf bilinç, başka bir deyişle saf bendir. Saf ben her yaşanan yaşantıda bulunan, her düşünenle düşünülen şeye ulaşan, her yaşantıda değişmeden aynı kalan şeydir. Saf ben zorunlu olandır. Çünkü onun tüm tasarımlara eşlik edebilmesi gerekir. Tasarlayan özne/saf ben olmaksızın tasarım da olmaz. Böylece saf ben kendine özgü bir aşkınlıktır (Husserl, 2010: 10) Bir yandan, bilinç, içine hiçbir şeyin giremeyeceği ve içinden hiçbir şeyin çıkamayacağı kendi içine kapalı, mutlak bir varlık bağlantısıdır. Öte yandan, bilinç, diğer benlere bağımlı olan yönelimsel bir varlıktır. Böyle bir varlık olarak insan, bilinçte görünüşlerle kavranabilen ve bilinç için göreceli bir varlığa sahiptir. (Husserl, 2010:22) Ancak göreceli varlığa sahip bu Ben aynı zamanda aşkın bir varlığın mülkiyetinde yaşamaktadır ve onun sahipliğindeki bir yaşama sahiptir. Tüm çaba, Benin yöneldiği Aşkın

Benin izlerinin peşinde olmaktadır. Özellikle tasavvuf felsefesi Aşkın Bene/ Hakka yönelmişliğin derin tecrübelerini taşımaktadır.

4. Enel Hak Felsefesi

İslam'da biri filozoflara ait görüşlerle şekillenen rasyonel mistisizm ve diğeri de referansları sadece şeriatta olan Sufilere ait tasavvuf olmak üzere iki anlayış mevcuttur. İlkinde referanslar insanın taakkuli ve psikolojik tecrübelerine dayanır. Bu, birçok kültürde ve filozoflarda evrensel olarak karşılaştığımız mistik bilinçtir. İkinci anlayışta ise tecrübeyle birlikte şariat, tarikat, hakikat ve marifetin sırayla gözetildiği bir görüş hakimdir. Bilgi teorisinde keşif ve sezgiyi temel alan Parmenides, Herakleitos, Platon, Plotinus ve Bergson gibi filozofların kurdukları felsefi sistemlerin temel niteliği bir açıdan mistiktir. İşrakîyye adı verilen bu nevi felsefi akımlar İslam dünyasında eskiden beri bilinmektedir. Manevi ilimleri, ilahi hakikatleri ve en yüce mutluluğu kazanmak için özellikle Farabî'nin sudur, İbni Sina'nın sezgi, Sühreverdi'nin nura dayalı İşrakilik felsefeleri tasavvuf felsefesinin geçmişteki köklü temellerini göstermektedir. (Kuşeyri, 2003: 23) Ancak günümüz felsefi düşünceler dünyasında tasavvuf felsefesine gereken önem verilmemesi bir tarafa, artık felsefe eğitimi içinde bile tasavvuf felsefesinin kendine her hangi bir yer bulamaması bir hayli düşündürücüdür.

Oysaki Batı'da Platon ve Plotinus'un sezgici görüşlerinin etkisi mistik düşüncede bir hayli öne çıkmıştır. Sühreverdi'nin ısrarla ve önemle belirttiği İşrakilik (İlluminism) Suhreverdi tarafından yeni bulunmuş bir şey değil, kökleri insanlığın en eski zamanlarına kadar giden bir akımdır. Pythagoras, Sokrat, Platon ve bir kısım Stoacılar bu akımın Suhreverdi öncesi kökleri olarak sayılabilir. Bu anlamda, İslam Felsefesinde Farabî, İhvan-ı Safa, İbn Sina ve İbn Tufeyl'de İşrakî unsurlar mevcuttur. Meşşai/Aristocu filozof olan İbn Sina'nın İşrakilik üzerinde bu kadar çok durması Suhreverdi, Fahreddin Razi ve Nasiruddin Tusi'yi ve bir çok Kelamcıyı da etkilemiştir. (Uludağ, 2010:188) Özellikle İbn Arabî'nin vahdet-i vücud felsefesi günümüze kadar varlığını sürdüren İşrakî düşünce üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Vahdet-i vücud hem ciddi bir varlık felsefesidir hem de ciddi etkileri olan bir tasavvuf felsefesidir. Tasavvuf felsefesi, Ben üzerinde yapılan derin refleksiyonlar sonucu bugün ince-

lenmeyi bekleyen güçlü bir bilgi birikimine sahiptir. Bu yönüyle de bağımsız ve kendine özgü bir felsefe disiplini.

Ben felsefesinde merkezi kavramlardan biri de refleksif kavram olduğundan daha önce söz etmiştik. Tasavvufta da kendini bilmek amaçtır ve merkezi kavram yine refleksif kavramdır. Tasavvufta murakabe ve müşahade en önemli kavramlardır. Tasavvufta merkezde kalp vardır, kalbe yoğunlaşmak, onun üzerinde murakabe ve teemmül etmek Benin keşfi için gerekli bir yoldur. Tasavvufta bu nedenle uykudan uyanmak ve kalbi cılamak kavramları oldukça önemlidir. Çünkü Sonsuz Benin sınırlı Bende yansıyacağı yer kalptir. Yoğunlaşmak, istiglak, dikkat, himmet, uyanık olmak, en önemlisi samimiyetle ve tüm benliği ile Hakka yönelmek bu yolun temel teknikleridir.

Tasavvuf hal/eylemdir, kal/söz değildir. Tasavvuf Cüneyd-i Bağdadi'ye göre, Hakkın seni senden öldürmesi ve kendisiyle ihya etmesidir. Sufi Hakka ermiş kişidir. (Uludağ,2010:27) Tasavvufta temel olan görmektir, Ben olmak, görebilmek demektir. Varlık dışarıda değil, içerdedir, bu nedenle varlığı incitmemek ve varlığın bir parçası olarak incinmemek bu yolun pratik ilkesidir. Ben sözcüklere hapis edilmeyecek kadar aşkıdır, onu hissetmek için aşkın bene yönelmek yeterlidir. Ben, durağan ve sabit bir şey değildir. Tam tersi, Mevlana'nın dediği gibi, Ben büyük bir okyanusa doğru akan farkındalık/bilinç ırmağıdır. Tasavvuf yolunun mesajı, gerçek Benin kendi evinde/bedeninde yeniden doğması için ölmektir. Benin ölmesi demek, Hak Benin doğması demektir. Enel Hakkın/Ben Benim bilincinin Bende kendiliğinden parlaması demektir. Enel Hak nurunun Beninde parladığı hiçbir bilinç artık göklere dönük yüzünü yere çevirmez. Enel Hak felsefesi Hint felsefesindeki "Aham Brahması", (Ben En Yüce Benliğim) ifadesine yakın benzerlik göstermektedir.

Kuşkusuz İslam düşünce tarihinde Hak (Gerçek Ben) felsefesinin öncüsü, Bayezid Bistami'yi göz ardı etmemek kaydıyla, Hallac-ı Mansur'dur. Onun içe bakış veya refleksif yöneme dayalı kendine özgü bir bakış açısı vardır. Massignon'a göre, onun ruh hali tartışılmaz bir biçimde felsefidir ve ibadet ritlerinin içselleştirilmesine dayanan yönteminden kaynaklanan düşünceleri de evrenseldir. Bu nedenle, onun görüşleri bir topluluğu değil insan doğasını temsil etmektedir. Ona göre, ibadet ilmin meyvesi, ermişlerin yoluğu ve uyanıkların hedefidir. (Massignon, 2006:

258) Tanrı el-Haktır, yani hakikattir. Hak ismi Tanrının isimlerinden biridir. Tanrı çokluğu birleştiren Birdir/Hakikattir. Bu noktada Hallac'ın tanımı Proclus'la birleşir ve geometrik nokta konusunda Platon'u tekrarlar. Hallac'ın Ene (Ben) ile başlayan ve onun felsefesini özetleyen “Enel Hak” cümlesi hem Ben hem de Hak felsefesinin ikisini bir arada özetleyen muhteşem bir cümledir. Ben, benimdir. Ben hakikatimdir. Ben eşittir Bendir. Ben eşittir hakikattir. Hak da haktır, Beni içine alır.

Gazali Enel Hak ile ilgili olarak her şeyin iki yüzünün olduğundan bahisle izah getirir: Rabbine bakan yüz ve kendine bakan yüz. Kendine bakan yüz yokluk, rabbine bakan yüz ise varlıktır. Bu nedenle, erenler gerçek Birden başka hiç bir şey görmezler. Özellikle vecd halinde onların gözlerinde Haktan gayri bir şey kalmıyor. Böyle olunca Haktan gayri her şey, Benlikleri dahil, onlar için Varlık ifade etmiyor. İşte bu ana, Enel Hak anı denir. Abdülkadir Geylani de Hallac'ı aşk yolunu boydan boya aştı diye över. Yani kendini yok etti ve Benini Ben yaptı. İşte bu, olmak cesaretidir. ‘Benlik tektir’, Enel Hakkın manasıdır. İnsani Ben yoktur, Mutlak Ben vardır. Mevlana'nın “Ben Hakk'ım” diyen Hallac-ı Mansur'la ilgili olarak söylediği gibi, “Ben Allahım (Ene'l-Hak) demeyi insanlar büyüklük iddia etmek sanıyorlar. Ben Hakk'ım demek büyük bir alçakgönüllülüktür. Bunun yerine, ben Hakk'ın kuluyum, kölesiyim diyen, biri kendi varlığı, diğeri Tanrı'nın varlığı olmak üzere iki varlık ispat etmiş olur. Halbuki ben Hakk'ım diyen, kendi varlığını yok ettiği için, Ene'l-Hakk diyor. Yani ben yokum hepsi O'dur; Tanrı'dan başka varlık yoktur. Ben sırf yokluğum ve hiçim. Bu sözde alçakgönüllülük daha fazla mevcut değil midir?” (Mevlana, 1990: 68)

Şebüsteri ise Enel Hak konusunda “Dikkat et. Eymen vadisinde bir ağaç ansızın ben Allah'ım diyebilmiştir. Peki, bu söz ağaçtan çıkınca makul görülüyor da bir yüce Benlikten çıkınca neden makul görülüyor. Neden ve niçin gibi kayıtlardan/sınırlamalardan kurtulmuş bir benliğin sesi sedası Enel Haktan başkası olamaz. Benlik bil ki ancak Hakka yaraşır. Hakta ikilik yoktur, Ben, Sen, O sözleri onun kapısında olamaz. Burada ancak var olan Haktır. Ben kendi varlığı ile yoktur.” (Şebüsteri, 2011:108) Hallac “Eğer Hakkı tanıımıyorsanız eserlerini tanıyın. İşte o eser Benim. Ben Hakkım, Ben Gerçeğim, sahte değilim. Ve ben Hak ile Hak olarak sonsuza kadar devam edeceğim. Enel Hak sözü seçkin Bir Benin kullana-

cağı bir sözdür. Ben “ene” deyince O da “ene” der.” (Öztürk, 1976:146) Enel Hak kavramı, sonuç olarak, insanın beşeri benden sıyrılıp Mutlak ilahi Ben ile yeniden doğmasının adıdır ve Enel Hak yeniden diriliştir. Söz konusu yeniden diriliş için özgürlük ve olmak cesareti gerekmektedir. Kendini Bene dayatan egodan kurtulmak, ölmeden önce ölmek, Tanrıda hayat bulmak, Benin Gerçek Bene dönüşebilmesi için ilk kutsal adımdır.

5. Varlık, Hak, Ben ve Sen

Cili’ye göre, Mutlak Varlık Bendir. Ben bilinmeyen hem “O” hem de “Ben” anlamına gelir. O, ise bir tözdür, gizemli bir hakikattir. Çeşitli özellik ve nitelikleri olan ama görünüşte hiçbir özelliği ve yönü belirtilip tanımlanamayan öz bir varlıktır. Bir başka deyişle O, aslında tam bir gizemdir. “Bu tek tözün iki niteliği vardır: Kendisi/Benliği ve Kendisinden/Benliğinden açığa çıkanlar.” (Cili, 2011:31) O’nun ya da Benin ikinci manası ise Bir Zattır. Yani özün de özüdür. Bu Zatın, Bilgi ve Güç Olmak üzere iki sıfatı vardır. Bu sıfatlar üçlü bir saç ayağına dayanır: Zat, eylem ve sıfatlar. Bunlar tevhid-i e’al, tevhid-i sıfat ve tevhid-i Zat diye isimlendirilen üç mertebedir.

Eğer Mutlak Benin/ Hak Benin bu iki sıfatından ilim güçten daha üstün görülürse, güç bu durumda bilginin bir açılımı olur. Yok, eğer güç üstün görülürse, bilgi gücün bir açılımı olur. Örneğin, güç, toprak ise ilim ondan çıkan bir ürün gibidir. Yani ikisi de önemlidir. İki tür ilim vardır. Biri sözdeki ilim, diğeri ise iş ve eylemdeki ilimdir. Sözdeki ilim insanın Benliği içindir. Bu ilimle ben görür, anlar ve bilir. Ancak bu ilim Bende eylem olarak açığa çıkmadıkça görünüşten saklı ve gizli bir bilgidir. Eylem veya davranıştaki bilgiye gelince, bu, sınırsız bir hikmet kaynağıdır. Çünkü eyleme yansıyan her bilgi hemen her şeyi başaran bir güce dönüşür. (Cili, 2011:32) Cili’ye göre, aynı şekilde duygular da güçlerdir ve onlar da iki kısma ayrılırlar. Biri, toplu, bölünmez duygular diğeri ise yaygın ve dağınık duygulardır. Toplu duygunun sağlıklı kullanımında akıl ve irade gibi istidada veya sağlam bir karaktere ihtiyaç vardır. (Cili, 2011:32) Karakter daima Haka göre olmalıdır.

Doğuda Ben felsefesini en iyi temellendirenlerden biri olan Cili’ye Hak/ Mutlak Varlık da yukarıdakiler gibi iki tür özelliği vardır. “Biri Sen, diğeri Ben. Bu iki kavram temel kavramlardır. Geriye kalan, Biz, O, On-

lar, Benim, Senin gibi kavramlar teferruattır. İnsan ortak bir noktada buluşur. Bu ortak nokta da ilahımız, Sen dediğimiz Zattır. Ancak bu Sen esas kimliğin olan Sen'dir." (Cili, 2011:33) Çünkü bu Sen, Hakkın tecellisi olan bir Sen'dir. Yoksa senin Sen'liğin asla değildir. Bir başka deyişle, Sen, Mutlak Ben/ Zat olarak bilinen Sen'dir, etkilenen, kul olan sen değildir. Ben ise hakikatimiz olan Ben'dir, aklın kabul ettiği "ben" dediğimiz kendimiz değil. Zira asıl konumuz olan Ben, Mutlak Benin sıfatlarından biridir. Şu halde, Ben kelimesi, hakikat yönüyle Mutlak Ben, Sen kelimesi de hakikat yönüyle O'nun kulluk yönüdür. Buna göre, der Cili : "İstersen kendine Ben de, istersen Sen/Hak de, değişen hiçbir şey yoktur. Çünkü bu makamda hakikatten başka bir şey yoktur. (Cili, 2011:33) Hakikat ise sadece Hak Bendir.

'Benini /nefsini tanıyan Rabbini bilir' ilkesinin anlamı, Mutlak Varlığın ve Mutlak Failin O olduğunu icmal olarak bildikten sonra, evrendeki eylemler ve olayların da tafsilatlı olarak Mutlak Varlığın sıfatları ve isimleri olduğunu bilmek ve tanımaktır. Eğer nefis/ben kavramı ile nefis-i natika kast edilirse, bunun anlamı, kendi sıfat ve özelliklerini tanımak ve bilmektir. Kaynağı kalpte olan bu sıfatları tanımak için kalbi tanımak gerekir. Kalbin sureti aşkın kendisi ile tasvir edilmiş, basireti müşahade nuruyla nurlanmıştır. Kalbin suretinin aşktan meydana geldiğinin delili onun nerede bir cemal görürse ona yönelmesidir. Asla sebepsiz olarak sevgilisiz ve maşuksuz kalmaz. Kalbin varlığı aşkla kaimdir ve aşkın varlığı da kalple kaimdir. Bütün kalpler Mutlak Varlıktan feyiz alır, kalbin hakikati Mutlak Benin hakikatinden ve suretindendir. (Kaşani, 2010: 98)

Tasavvuf felsefesinde, kalp makamı Ben olmak makamıdır. Kalp makamına girmek için gayret adımı ve aşk kanadı lazımdır. Gönül şehri öyle bir yerdir ki, oraya her yönden yakınlık ve yöneliş okları atılır. Bunun sonucu olarak kalp ya canlanır ya da ölür. Tarikatlarda Benin keşfi için ilk adım hizmettir, sonu ise nefes ve teveccüh, yani kalbi yöneliş ve yakınlıktır. Hacı Bayram'a göre, kalbin bir ismi "şehir"dir ve gönlü dağınık olanları gönül bütünlüğüne çağırıcıdır. (Bursevi, 2013: 73) Kendi varlık ve ruhunun asıl yaratıcısı ve inşa edicisi olarak Mutlak Varlık hazır ve nazır dururken onun karşısına geçip bu varlığa benim veya benimdir demek öz bir ifade ile gizli şirk ve yalancılıktır. Hâlbuki benim ödevim, yalancılıktan ve gizli şirkten özgürleşmedir. "Ben varım" cümlesi ortaya birlik değil ikiliği çı-

karmaktadır. Bu cümle aslında ‘bir ben, bir yönelişim ve bir de isteğim var’ anlamına gelmektedir. Bu durum da, mutlak varlık karşısında Ben davasını gütmek anlamına gelmektedir. Özgür olmak için tam da bu sahte ben davasından vazgeçmek gerekir. (Sadık, 2013: 96) Çünkü Haktan başka bir varlık yoktur. Varlıktan asıl amaç da O’dur. Ariflerin ‘ey maksud’, ‘ey mevcud’ sözleri de bunun delilidir. Bundan dolayı Hak, bütün eşya-ya/görünen şeylere şamildir. İsterse eşyanın kimisi kimisine zıt olsun. Çünkü eşya varlık kavramı altında toplanmıştır. Başka bir deyişle, her bir o, “Bir”in bir başka görünüşüdür. Zıtlık ve aykırılık ancak bu görünüşler, bu mertebeler bakımındadır. Hak bu mertebelerden münezzeh olmakla beraber onlardan ayrı da değildir. Öyleyse batıl da varlığı bakımından Hak olup butlanı ise nispi bir iştir. (Bedreddin, 2013: 54)

6. Benin İki Boyutu

Benin iki boyutu vardır. Ben tesir/etkinlik bakımından Hak, tees-sür/edilgenlik bakımından mahluk, mahkum, mecbur ve makhurdur. Bundan dolayı, bütün fiiller Mutlak Benin olup suretler ise hep onun aletleridir. Yani Hak, insan suretinde tecelli etmiş, o suret ve o alet aracılığıyla faaliyetini icra etmiştir. Fakat insan bundan gaflet ederek kendisine mahsus irade, ihtiyar, fiil, varlık olduğunu tahayyül eder. İnsanın bu gafleti ve tahayyülü bir dülgerin kendisinden sudur eden bir işi yine varlığı kendisinden husule gelmiş olan bir aletine isnat etmesine benzer. Eğer insan kendisinin Haktan ve Hakkın da kendisinden başka bir şey olmadığını bilir ve fiili, ihtiyarı kendi nefesine Hak olduğu cihetle isnat eylerse, anılan tasavvur ve tahayyül kınanmış değildir. (Bedreddin, 2013:56) Şeyh Bedreddin’e göre “Tanrı Mutlak Varlıktan ibarettir.” (Bedreddin, 2013:67) Bütün fiiller o varlıktan zuhur ettiği, bu bakımdan bütün yetkinlikleri kendinde topladığı için ona “Mutlak Varlık” adı verilmiştir. Çünkü hakikat bakımından eşyanın tümü, Ondandır sudur etmiştir. Bunun gibi mazharlardan birisi “Ben Hakkım” dediğinde, bu söz de mutlak olarak doğrudur. Zira her şeyde “varlık” olup, varlık ise mutlakıyeti, yani bir şeyle sınırlandırmanın olmaması bakımından “Hak” diye isimlendirilmiştir. Bu söz, mutlak üzere/sınırlandırılma olmaksızın doğrudur. (Bedreddin, 2013:68) Öyleyse mutlaklık ve sınırlılık Benin iki boyutunu ihtiva eder.

Mutlak Varlık, Haktır. Hak, her şeydedir ve her şey Ondandır zuhur

etmektedir. Bundan dolayı, gerçekte Zahir ve Mazhar Bir şey olup aralarındaki başkalık ve ayrılık itibari bir şeydir. Hakkın eşyada zuhur etmesi de kendi zati bakımından değil, belki yerin ve Benin kabiliyeti ve istidadı yönündedir. Zati bakımından her şeyden mücerret olan Mutlak Varlık, ilahi hüviyettir. Onun üstünde bir mertebe daha yoktur. Mutlak Varlık her şeyin üstünde olup tüm nesneler ondan sudur etmiştir. Her şey, O ve O, her şeydir. Söz konusu bu mertebede evlilik, zahirlilik ve batınlık yoktur. Eşyayı başka/gayr olarak görmezsen, senin varlığın Hakkın varlığı olur. Yani, eşyada Hakkın varlığının dışında bir şey görmeyince varlığın birliği (vahdet-i vücud) meydana gelir. Dolayısıyla, ‘eşya fanidir ve Haktan başka mevcut yoktur’ sırrı açığa çıkar. (İbn Arabi, 1988:70) İbn Arabi’ye göre, ‘nefsini bilen rabbini bilir’ ilkesindeki nefisten murat, “senin gerçek varlık (Ben) ve hakikatindir. Bu nedenle varlık ve hakikat ise ister sendeki olsun isterse diğer eşyadaki olsun tamamı, varlık bakımından Hakkın varlığının aynıdır.” (İbn Arabi, 2011:70)

Konevi’ye göre, varlık birdir. Ancak varlık mutlaklık ve mukayyetliğe/sınırlanmışlığa dayalıdır. Mutlak olan hiçbir varlık yoktur ki yüzü sınırlanmışlara dönük olmasın. Aynı şekilde, sınırlanmış hiçbir varlık yoktur ki yüzü mutlaklığa dönük olmasın. (Konevi, 2014:67) Bu nedenle, varlık, kendisinden farklı oluşu itibariyle kendi dışındaki bir şey ile idrak edilemez. Varlık, bir olduğu için, çokluk ile idrak edilemez. İnsan varlığın birliği/vahdet-i vücud gibi gerçek bir birlik ile “Bir” iken ancak çokluğu idrak edebilir. İnsanın idraki, varlık ve hayat ile vasıflanmış, kendisiyle bilgi ve iradenin kaim olduğu bir Benin idrak ettiği şey ile kendi arasında bir engelin bulunduğu ve idrake mani tüm engellerin özgürlükle ortadan kalktığı bir gerçeklikle mümkündür. (Konevi, 2004:22) İslam ve Tasavvuf felsefesinde vücut kavramı var oluşa ya da Bene, mevcut kavramı ise eşya-ya, yani Ben olmayana tekabül eder. (Toshihiko, 2002:85)

Şebüsteri ‘Ben nedir?’ sorusuna şöyle cevap verir: “Mutlak Varlığa işaret edilince bu hakikat, Ben sözüyle anlatılır. Hakikat, varlık suretlerinden bir surete bürününce, söz arasında Sen ona Ben dersin. Ben ve Sen, asıl varlığın arızı suretleriyiz. Varlık kandilliğinin kafesleri mesabesindeyiz. Cisimlerle ruhları, bir nur bil. O nur kah aynadan görünür, kah kandilden. Sen söz arasında Ben dedikçe bu söz ruha işaretettir dersin. Kendine aklı kılavuz edersen, bir parçan olan ruha kapılır, kendini bilemezsin.

Kendini iyi tanı. Ben ve senin hakikatin candan da üstündür tenden de. Bu ikisi Mutlak Benin cüzleridir. Ben sözü yalnız insana mahsus değildir ki ruha işaretidir diyesin. Aradan Beni kaldır. Mukayyet varlık ayn (göz-hakikat) kelimesinin üstüne konan ve vehimden doğan bir noktadır. Aynın/gözün arındı mı ğayın/bulutun dağılır, ayn/hakikat olur.” (2011: 78)

Ben, tektir. Tasavvuf felsefesi açısından en büyük hata ve kötülük ikiliktir. İkilik üzere hareket etmek ve “Ben ve O” şeklinde bir ikilik sürdürmek şirktir. O halde “sen nefsinden fani ol ve aradan çık.” (Münever, 2003:65) ilkesi tasavvuf felsefesinde en önemli ilkedir. Bir heptir, hep Birdir. (Münever, 2003:75) İkilikten kurtulmak için Benliği yok etmek, tasavvufun özüdür. Benliğin var olduğu sürece Mutlak Benle bir işin olmaz. Benlik, yanlış yürümeye neden olan bir etkidir. Benliğini bırak, kendiliğinden doğru yola yönelirsin. Beni Ben yapan, Mutlak Bendir. Benin tüm değeri, saygınlığı Ondan gelir. Mutlak Benden dolayı insan olmak kavramı değer kazanır. İnsan kendi varlığından, Benliğinden tümüyle el çekmeden ne kendisi rahat eder ne de onun elinden başkaları rahat eder. (Münever, 2003:253) Her benin Tağutu/putu, nefsidir. Nefsine karşı kafir olmadıkça Hakkın mümini olamazsın. Nefis Beni daima Haktan uzaklaştırır. Tasavvuf yolu aşamalı olarak ‘Ben Ben’, ‘Ben Sen’ ve ‘Sen Sen’ yoludur.

Genel anlamda Ben felsefesi Batıda, Hak felsefesi ise Doğuda daha yoğunluklu olarak işlenmiş bir felsefedir. İkisinin de çakıştığı noktalar o kadar çoktur ki, makalenin başlığına uygun olarak Ben felsefesi ya da Hak felsefesi denilmesi arasında çok büyük bir fark yok gibidir. Ben ile Hak, yerine göre, biri birinin yerine geçebilmektedir. Bene yönelen Hakka, Hakka yönelen Bene yönelmiştir. Ancak modern dünya görüşünde, Ben felsefesi daha önce hiç olmadığı kadar inhıraf göstermiş, Ben ya da Hak kavramları merkezden gönderilmiş, onların yerine insanlık merkezine narsistik eğilimlerle dolu ego ya da “bana bana hep bana” zihniyeti yerleştirilmiştir.

Modern dünya görüşünde çağdaş Ben, doğuştan olan bir ben değil, insan yapımı bir şey olarak, beşeri seçim ve kararların bir ürünü olarak görünen yapma, inşa edilen bir bendir. Böyle bir görüş, daha önceki görüşlere taban tabana zıttır. Daha önceki görüşlerde Evren tek bir ana düzene, doğaya ve topluma şekil veren bir düzene sahiptir. Doğal ve toplumsal

olan bir birine zıt değildir. Modern görüşte toplum-doğa karşıtlığı, beşeri anlaşmaların tesadüfi bir ürünü olarak, karşılıklı faydanın gözetildiği bir birliklilik olarak görülmeye başlandı. Bu durumda sözleşmenin bir ürünü olan toplum, rıza göstereceğimiz bir şey olunca, gerçek Bene göre bir “başkası” olarak kabul edilecektir. Aslında modern görüşe göre, toplum diye bir şey yoktur, tek tek bireyler vardır ve bu bireyler de bir başkası olarak kendileridirler. (Guignon, 2004:33)

Bu anlayışla yetişen bireyler, Ben felsefesine göre Ben olamazlar. Çünkü insanlar modern toplumda kendilerini önemli bireyler olarak gördükleri zaman, ilgi merkezine kendilerini koyarlar. Onlar içindeki Beni keşfetmeye değil, sadece içindeki olanları, hissettiklerini ifşaya yönelik davranmakla tatmin olurlar. Söylem, dil, düşünce, davranış, kuralların hepsi Benin üstünü sarıp sarmalar, onu şiddetle örter. Benden, Mutlak Benden söz etmeye modern kültürün çok fazla tahammülü yoktur. Modern görüş bu gerçek Beni örtükçe kendi narsistik eğilimlerini ve erdemlerden yoksun egosunu her geçen gün daha fazla ön plana çıkarmaktadır. İşin ilginç yanı, artık bu narsistik yayılma hayatın tüm alanlarını istila etti. Din, siyaset, sanat, ideoloji ve kültür adına ne varsa tümü, bu narsistik eğilimler tarafından acımasız bir şekilde, üstelik iyi olmak adına kullanılmaktadır.

Goethe bu gerçeği çok önceden görmüş ve Faust’da ruhunu şeytana satmak karşılığında sınırsız bir bilimin gerçek Beni nasıl yok ettiğini anlatmak suretiyle modern tehlikeyi önceden haber vermiştir. Marlowe’un Dr. Faustus’u ile birlikte Goethe’nin Faust’u modernitenin trajedisini haber veren Batıdaki en önemli eserlerdendir. (Goethe, 2011: 87)

Sonuç

Yaşamın amacı olarak mutluluğu kazanmak için Beni bilmek ve Onu tanımak gerekmektedir. Böylece dünyayı kazanıp ruhumuzu veya mutluluğumuzu kaybetmenin hiçbir faydası olmadığını belki kavrayabiliriz. Bugünün dünyasında böyle bir durumla karşı karşıya olduğumuzu hepimiz açıkça görebiliriz. Ruhumuzu veya mutluluğumuzu dünya karşısında satmış durumdayız. Bene ya da Hak Bene dönük yeniden bir yöneliş, ruhumuzun veya mutluluğumuzun dünya karşılığında değil, gerçek Beni kazanma karşılığında ancak satılabileceği fikrini bizde açık seçik bir bilgi haline dönüştürebilir.

Descartes'in Beni, mutlak Beni temsil eden ama kendisini tamamen onun bir parçası olarak göremeyen kendi başına bir bilen özne olarak, kendi içine gömülmüş zihinsel bir töz ya da bir bilinç alanı olarak formüle ettiğinden söz ettik. Bu durumun sonucu olarak Benin, Ben Olmayana karşı bir düşmana dönüşmesi normaldir. Modern dünyada düşman fikrinin hiç olmadığı kadar çok işlenmesi tesadüfi değildir. Modern dünyadaki düşman bilincinin hassasiyetinin kökenini, bu Ben anlayışının eksikliğinde aramak gerekir. Descartes'in anladığı anlamda salt bilen ve özne olarak ben, kendi dışındaki hiç bir şeyle kesinlikle ilişkisi olmayan bir tecrübe merkezidir. Bu durumda, modern insan hayatının ne olacağına ancak kendisinin karar verebileceğini, kendi hayatının efendisi olduğunu ve özgürlükten daha yüce bir şey olmayacağını keşfeder ki, burada özgürlük kişinin ne isterse onu sınırsız bir şekilde yapabileceğini imler. Seçmede özgür olmak ama Beni iyi yapacak hiçbir şeye sahip olmamak ikilemi, modern görüşün içine girdiği temel çıkmazdır.

Buna karşın modern ben görüşü, romantizm akımıyla birlikte başlayan bir eleştiri hücumuna uğradı. Söz konusu eleştiri hala devam etmektedir. İnsanın varlığını salt düşünmeye bağlayan Kartezyen Modern düşünme biçimi artık eskisinden daha güçlü bir biçimde eleştirilebilmektedir. İnsanın bir kalbinin de olduğunu söyleyen ve onu aslında merkeze almamız gerektiğini dile getiren çaba ve düşünceler artık dikkate alınmalıdır. Bunlar sevindirici ancak yetersiz çabalardır. Gerekli olan, Ben felsefesinin yeniden tüm boyutlarıyla felsefenin gündemine sokulması ve Hak felsefesinin daha fazla işin içine çekilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Düşünme yoluyla beni inşa etmek daha çok Kartezyen görüştür. Oysaki Fichte'nin öncülük ettiği yol, düşünme önceliğine karşı eylem önceliğini ortaya koymaktadır. Fichte bu yolu açan istisnai bir filozoftur. O eylemi, var olmayı düşünmenin önüne koymuştur. Öte yandan, tasavvuf felsefesi de Gerçek Ben dışında uyuyan tüm benleri uyandırmaya çalışmıştır. Düşmanın içerde olduğuna karşı bireyi daima bilinçlendirmiştir. Sufiler her zaman yaşamın amacı olan gerçek beni keşfetmek için sahte benlerden, zihinsel yanılsamalardan kurtulmak gerektiği üzerinde durmuşlardır. Bu konudaki tecrübeler ilginçtir ve evrenseldir, dünyanın bir birinden kopuk bölgelerinde bile diğerleri ile benzer tecrübeleri, bilgileri görmek ve okumak şaşırtıcıdır.

Alman idealizmi Alman mistiklerinden etkilenmiştir. Özellikle Fichte'nin düşünmeye dayalı bir ben anlayışı yerine Saf Bene, iyi niyet ve eyleme dayalı bir Ben anlayışı geliştirme çabası, Ben felsefesi adına takdire değerdir. Öte yandan tasavvuf felsefesinde Hak felsefesine dayalı Ben, tek gerçek bendir. Diğer benler gölge benlerdir. Dikkate alınması gereken tek Ben, Hak olan, hem evrensel hem de tikel olan bu bendir. O hem çoklukta hem de tekliktedir.

Zıtların birliği sayesinde iyiye sahip olup sahte benlerden kurtulmak, gerçek beni keşfetmek Doğu ve Batı arasındaki yegâne ortak yoldur. Hacı Bektaş Veli, İbn Arabi, Fichte, Schelling ve Hegel felsefelerinde ortak nokta, diyalektik yöntemdir. Onlar Ben ve iyi olmak arasındaki bağı, zıtların birliği yöntemiyle ahlak felsefelerinde göstermişlerdir. Ahlakın temeli Mutlaka yönelmektir. Mutlak Ben kavramı giz dolu bir kavramdır. Bununla birlikte, tasavvuf felsefesinde sınırlı benden yola çıkarak mutlak beni bilmek, tercih edilen gözde bir yol olmuştur.

Enel Hak felsefesi hem Ben hem de Hak felsefesidir. Benin fenası, Hakkın bekasıdır. Benin bekası ise Hakkın perdeli halde kalmasıdır. Bu nedenle uyanıklık ve farkındalık, Benin halleri hakkında kişiyi yeterince bilgi sahibi yapabilir. Tasavvuf felsefesi yeniden doğuş olarak nitelendirdiği benin ortaya çıkışını keşif kavramı ile niteler. Zira varsayıma göre bu Ben zaten hep burada vardır. Ancak zihni farkındalık henüz “buradayı” kavrayamadığı için Beni gaflet ve nisyandan dolayı kaybı eder. Ancak Ben “burada”, şimdiki zamanda olmayı başarabilirse gerçek Ben kendiliğinden artık keşfedilir.

Kaynaklar

- Aristoteles (2011). *Rub Üzerine* (çev. Z. Özcan). Ankara: Birleşik Yayıncılık.
- Attar, F. (2006). *Mantıku't-Tayr* (çev. Y. Kececi). İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Ayni, M. A. (2000). *Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Berkeley, G. (1986). *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine* (çev. H. Turan). Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Bursevi, İ. H. (2013). *Şerh-i Rümuzat-ı Hacı Bayram Veli*. İstanbul: Tasavvuf Yayınları.
- Bursevi, İ. H. (2012). *Çıktım Erik Dalına*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.

- Cevizci, A. (2014). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Cili, A. (2011). *İnsan-ı Kamil* (çev. H. Kılıç). İstanbul: Kurtuba Yayınları.
- Curcuni (1431). *Kitabu't Ta'rifat*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Cüneyd Bağdadi (1985). *Cüneyd-i Bağdadi ve Eserleri* (haz. S. Ateş). İstanbul: Yeni Ufuklar Yayınları.
- Daye, N. (2013). *Mirsadu'l-Ibad* (çev. H. Uygur). İstanbul: İlk Yayınları.
- Descartes, R. (1980). *Metod Üzerine Konuşma* (çev. M. Karasan). Ankara: M.E.B. Yayınları.
- İbn Sina (1983). *El-İşarat ve't-Tenbihat* (tahk. S. Dünya), Kahire.
- Gazali (1980). *Kimya-yı Saadet* (çev. Yavuz). İstanbul: Çile Yayınları.
- Gazali, (2010). *Tasavvufun Esasları* (çev. R. Yıldız). İstanbul: Dehliz Yayınları.
- Goethe, J. W. (2011). *Faust* (çev. İ. Cankorel). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Gölcük, Ş. (1979). *Kelam Açısından İnsan ve Fiilleri*. İstanbul: Kayihan Yayınları.
- Guignon, C. (2004). *On Being Authentic*. New York and London: Routledge.
- Farabi (1990). *El-Medinetü'l-Fazıla* (çev. A. Arslan). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Farabi (1949). *Kitab Ara Ebli'l-Medineti'l-Fadıla*. Kahire.
- Farabi (1927). *Kitabu't-Tenbih ala Sebili's-Saade*. Haydarabad.
- Fichte, J. G. (2011). *Fichte* (haz. A. Topakkaya). İstanbul: Say Yayınları.
- Fichte, J. G. (2006). *Alman İdealizmi: Fichte* (çev. E. A. Kılıçaslan, G. Ateşoğlu). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hacı Bektaş Veli (2007). *Makalat* (haz. A. S. Aykut). İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Hawk, R. (2012). *Ben* (çev. T. Er). İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Heidegger, M. (2014). *Metafiziğe Giriş* (çev. M. Keskin). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Hume, D. (1986). *İnsan Zihni Üzerine Bir İnceleme* (çev. S. Evrim). Ankara: M.E.B. Yayınları.
- Husserl, E. (2010). *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders* (çev. H. Tepe). Ankara: Bilge Su Yayınları.
- Huxley, A. (2012). *Kadim Felsefe* (çev. M. Yetkin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Izutsu, T. (2002). *İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler* (çev. R. Ertürk). İstanbul: Anka Yayınları.
- Izutsu, T. (1966). *A Comparative Study of the Key Philosophical in Sufism and Toaism*.

Tokyo: Iwanami Shoton.

İbn Arabi (2009). *Varlık, Yokluk ve Nefsın Mertebeleri* (şerh. M. E. Erbili). İstanbul: Hayy Kitap.

İbn Arabi (1988). *El-Hikemul-İlahiyye*. Kahire.

Kant, I. (1980). *Pratik Akıl Eleştirisi* (çev. M. Tunçay). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Kaşani (2010). *Tasavvufun Ana Esasları* (çev. H. Uygur). İstanbul: Kurtuba Yayınları.

Konevi (2004). *Tasavvuf Metafiziği* (çev. E. Demirli). İstanbul: İz Yayıncılık.

Konevi (2014). *Vahdet-i Vücut ve Esasları* (çev. E. Dumanlı). İstanbul: Kapı Yayınları.

Kuşeyri (2003). *Kuşeyri Risalesi* (çev. S. Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.

Kübra, N. (2010). *Tasavvufta On Esas: Usulü'l-Aşere Şerhleri* (haz. S. Gökbulut). İstanbul: İnsan Yayınları.

Leibniz, G. W. (2011). *Monadoloji* (çev. D. Çetinkaya). İstanbul: Pinhan Yayınları.

Massignon, L. (2006). *Hallac-ı Mansur'un Çilesi* (çev. İ. Birkan). Ankara: Ardıç Yayınları.

Münevver, M. (2003). *Tevhidin Sırları* (çev. S. Uludağ). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Nietzsche, F. (2007). *Zerdüş Böyle Buyurdu* (çev. S. Irmak). Ankara: Elips Yayınları.

Öztürk, Y. N. (2007). *Hallac-ı Mansur*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.

Plotinus (2011). *Dokuzluklar* (çev. Z. Özcan). Ankara: Birleşik Yayıncılık.

Rilke, R. M. (2007). *Çünkü Zordur Sevgi* (çev. K. Şipal). Ankara: Cem Yayınları.

Rousseau, J. J. (2002). *Yalnız Gezerin Düşleri* (çev. H. F. Nemli). İstanbul: Ayraç Yayınları.

Sadık, M. (2013). *Risale-i Mahbub*. İstanbul: Tasavvuf Yayınları.

Schelling, F. W. (2006). *Schelling: Yaşamı, Felsefesi, Yapıtları* (haz. Ö. N. Soykan). İstanbul: MVT Yayıncılık.

Sühreverdi (2011). *Avârifi'l-Mearif* (çev. D. Selvi). İstanbul: Semerkand Yayınları.

Şebusteri (2011). *Gülşen-i Raz* (çev. A. Gölpınarlı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Şeyh Bedreddin (2013). *Varidat* (haz. R. Yananlı). İstanbul: Tasavvuf Yayınları.
 Taylor, C. (1989). *Sources of the Self*. Cambridge: Harvard University Press.

Öz: Ben felsefesi kavramı ile kastedilen, Beni merkeze alan ve ben üzerinde refleksiyonel düşünen felsefelerdir. Bu makalede Batıdaki Ben felsefesi ile Doğudaki Hak felsefesi arasındaki benzerlik ve farklılıklar üzerinde durulacaktır. Ben konusu ile Hak konusundan her biri ötekini desteklemektedir. Ben ile Hak, yerine göre biri birinin yerine geçebilmektedir. Bene yönelen Hakka, Hakka yönelen Bene yönelmiştir. Modern dünya görüşünde Ben, doğuştan olan bir ben değil, insan yapımı bir şey olarak, beşeri seçim ve kararların bir ürünü olarak görünen yapma, inşa edilen bir bendir. Oysaki Fichte'nin öncülük ettiği yol, düşünme önceliğine karşı eylem önceliğini ortaya koymaktır. Fichte Batı felsefesinde bu yolu açan istisnai bir filozoftur. O eylemi, var olmayı düşünmenin önüne koymuştur. Bunun yanı sıra tasavvuf felsefesi, Gerçek Ben dışındaki tüm benlerle karşı insanlığı hep uyandırmaya çalışmıştır. Enel Hak felsefesi, hem Ben hem de Hak felsefesidir. Benin fenası, Hakkın bekasıdır..

Anahtar Kelimeler: Ben felsefesi, hak felsefesi, Hallac-ı Mansur, Ene'l-Hakk, Fichte.

